

KIRGIZ ATASÖZLERİ IŞIĞINDA AİLE KURUMU

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
mkoylu@omu.edu.tr

Mirgül BEKMURZAYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
mirgul.osh@mail.ru

Öz

Aile, tarih boyunca toplumun temelini oluşturan ve kültürün gelecek nesillere aktarımında önemli görevler üstlenen toplumsal bir kurum olmuştur. Ancak günümüzde bu kurumun giderek önemini kaybetmeye başladığı ve aile içi ilişkiler açısından bir takım bozulmaların yaşandığı gözlenmektedir. Bu olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için, nedenlerinin araştırılması, çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve insanların bu konuda bilinçlendirilmesi gereklidir. Aile hayatının devamında ve çocukların eğitiminde kültürel mirasımızın önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda atasözleri önemli bir yere sahiptir. Zira atasözleri binlerce yıllık bir tecrübenin ürünüdürler. İşte bu makalede aile ve eğitim konusu Kırgız atasözleri ışığında ele alınıp incelenecektir. Makale genel olarak iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, ailenin temel fonksiyonları ve İslam'daki yeri ele alınırken; ikinci bölümde ise, Kırgız atasözleri ışığında evliliğin önemi, eş seçiminde dikkat edilecek hususlar, evlilik hayatının devamı ve mutlu olmanın sırları, insan karakterinin oluşumunda çevre ve kalıtımın yeri, çocuk terbiyesi ile anne-babaya saygı konuları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, eğitim, Kırgız atasözü

FAMILY INSTITUTION IN LIGHT OF KYRGYZ PROVERBS

Abstract

Thorough the history, family has been the basic institution of the society and has played an important role in terms of transmitting culture from one generation to another. However, today, it seems that this structure has begun to loss its importance and there are some corruptions in terms of inner family relations. In order to solve this problem, we need to seek the reasons for corruptions of family life and to make some suggestions for reducing these problems, more importantly, to raise consciousness for people about this issue. Our cultural heritage has an important role in the protection of family life and education of children. In this context, proverbs also have an important place. For proverbs are the production of thousands of thousands years of experiences. Thus, this article deals with the issue of family and its education in light of Kyrgyz proverbs. The article has two parts: While the first part examines the main functions of family and its place in Islam; the second part focuses on the importance of marriage, the principles of chosen an appropriate spouse, conditions of contiuning the family life and ways of happiness, the place of environment and heredity in formation of human chracter, having children and their education and lastly respect for parents in light of Kyrgyz proverbs.

Keywords: Family, education, Kyrgyz proverb.

Giriş

20. yüzyılda gerçekleşen modernleşme ve buna bağlı olarak şekillenen yaşam tarzı, sosyo-kültürel alanda pek çok değişime neden olmuştur. Bu değişim, başta aile hayatı olmak üzere, cinsel özgürlükler, cinsiyet rollerinin değişmesi, evlilik dışı yaşamın yaygınlaşması, geleneksel aile fonksiyonunun kaybı, bireyselcilik, yalnızlaşma, dünyevileşme gibi pek çok alanda kendisini göstermektedir.¹ Fakat en büyük değişim, toplumun çekirdeğini oluşturan ve çocukların yetiştirilmesinde kilit rolü oynayan aile kurumlarında meydana gelmiştir. Örneğin aile kurumunun temelini oluşturan evlilik kurumu, çeşitli nedenlerle ya ertelenmekte ya da önemsiz hale getirilmektedir. Diğer taraftan artan boşanmalar sebebiyle mevcut aile yapısı ciddi olarak yara almaktadır.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, çocukların ruh ve beden sağlığı açısından dengeli yetiştirilmesinde en ideal yer aile ortamıdır. Çocuğun kişiliği ve özgüven duygusu, aile ortamında oluşur ve gelişir. Biyolojik ve psikolojik gelişim açısından olduğu kadar, çocuğun sosyalleşmesindeki ilk ortam yine ailedir. Çocuk sosyalleşme sürecine ailede başlar; içinde bulunduğu toplumun sosyal değerlerini, davranış kurallarını ve sosyal ilişkilerini kendi ailesinde öğrenir. Kısacası aile, yaş ve zaman sınırlaması olmayan, en temel eğitim merkezidir.

Ancak son zamanlarda gerek aile hayatında gerekse çocuk yetiştirme konusunda kendi değerlerimizden ziyade batı değerleri etkili olmaya başlamıştır. Ancak batı toplumunun değerleriyle Türk toplumunun değerleri birbirinden oldukça farklıdır. Zira batı kültürünün temelini Hıristiyanlık oluştururken, Türk kültürünün temelini İslam oluşturmaktadır. Bu durum bizim yaşam tarzımızın her alanına etki etmektedir. Dolayısıyla bir bütün olarak aile hayatında da milli ve manevi değerlerimizi dikkate almamız gerekir.

İşte makalenin temel konusu da bu olacaktır. Makale temelde iki ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde ailenin temel fonksiyonlarından, ikinci bölümde ise Kırgız atasözleri ışığında aileye ilişkin konular ele alınıp incelenecektir.

1. Ailenin Temel Fonksiyonları ve İslam'daki Yeri

Ailenin, farklı disiplinler tarafından farklı tanımları yapılmaktadır. Bazıları aile kurumunu, toplum hayatının “edebi okulu,”² bazıları toplumun en küçük birimi,³ bazıları da anne-baba ve çocuklardan oluşan ekonomik ve toplumsal bir birlik olarak ifade etmektedirler. Tanımı ne olursa

¹Jack Balswick and Judith Balswick, “The Future of Religious Education of the Family,” *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neffand Donald Ratcliff, Alabama: REP, 1995, ss. 258-259; Özge Z. Dündar, “Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri,” *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*, ed. Nurşen Adak, Ekinoks Yayınları, Ankara 2012, s. 39.

² Aile Maddesi, *Türk Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1968, c. 1, s. 228.

³Amiran Kurtkan, *Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982, s. 78.

olsun şu bir gerçektir ki aile, tarihin en eski ve en temel kurumlarından birisidir. Nitekim 350 ilkel kabiledede araştırmalar yaparak ömrünü geçirdiğini belirten antropolog G. P. Murdock, ailesiz hiçbir ilkel topluma rastlamadığını kaydetmiştir.⁴ Aile, insanlık tarihi boyunca daima var olmuş ve üstlendiği temel fonksiyonları icra edebilmiştir. Aile, diğer hiçbir kurumda olmayan biyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyolojik bir ilişki örüntüsüne sahiptir. Bu niteliği ile yeri doldurulamayan ve alternatifi olmayan bir müessese olarak kabul edilmektedir.⁵

İnsan yavrusunun daha uzun sürede ve daha zor yetişmesi, ailenin önemini artırmaktadır. Bilindiği gibi dünyaya yeni gelen çocuk, uzun zaman bakıma ve korunmaya muhtaçtır. Aslında insanoğlu, sadece çocukluk döneminde değil, hayatının her döneminde ailenin maddi ve manevi desteğine ihtiyaç duyar. Zira yetişkinlerin de huzur bulacağı, stres ve sıkıntılarını giderebileceği bir sığınağa, yani bir aile yuvasına ihtiyaçları vardır.

Ailenin temel fonksiyonlarının başında, bedenen ve ruhen sağlıklı nesillerin devamını sağlayan *biyolojik görev* yer alır. İnsanların varlığı ve nüfusun devamlılığı, ailenin bu fonksiyonunu sağlıklı bir şekilde yerine getirmesine bağlıdır. Ailenin, temel fonksiyonlarından birisi de, *psikolojik ihtiyaçları* karşılamasıdır. Psikolojik ihtiyaçların başında da “duygusal ihtiyaçlar” gelmektedir. Dünyaya yeni gelen bir bebeğin, bedenen ve ruhen sağlıklı bir gelişme gösterebilmesi için, biyolojik ihtiyaçları kadar, duygusal ihtiyaçlarının karşılanması da gerekir. Bu ihtiyaçların karşılandığı en uygun ve ideal ortam ise aile ortamıdır. Zira çocuk, doğduğunda anneye bağımlı bir durumdadır. Hatta belli bir döneme kadar dünyaya annesinin penceresinden bakar. Annenin çocuğu beslemesi, koruması ve sevmesi, çocuğun mutlu olmasını ve kendisini iyi hissetmesini sağlar. Yine çocukta özgüven duygusunun gelişmesi, çocukla anne arasındaki ilişkinin ve etkileşimin sağlıklı olmasına bağlıdır.

Ailenin temel fonksiyonlarından birisi de *toplumsal fonksiyonudur*. Aile, hem toplumun kültürel değerlerini korur, hem de bu değerleri genç kuşaklara aktarır. Yani aile kültürel taşıyıcılık işlevi görür. Bu açıdan bakıldığında, her birey, kültürel yönden kendi ailesinin özelliklerini taşır.

Ailenin en önemli ve temel fonksiyonlarından birisi de hiç şüphesiz *eğitici*lik fonksiyonudur. Bireylerin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde, çocukluk döneminde alınan aile eğitiminin önemli bir yeri vardır. Her ne kadar aile, kültür, bilgi ve davranış kalıplarını, okul gibi düzenli ve sistemli bir şekilde öğretmese de, çocuk okulda öğrenmediği birçok bilgiyi ve beceriyi aileden edinir.⁶

⁴ G. Peter Murdock, *Social Structure*, New York 1949, s. 325.

⁵ Sefa Saygılı, “Aile ve Aile Terapisi”, *Aile ve Eğitim*, 24-25 Nisan 2010, Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 217.

⁶ Kadir Canatan, Ergun Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul 2009, ss. 103-110.

Psikolojik, pedagojik ve sosyal açıdan bu kadar önemli olan aile, Kur'an'ı Kerim'de de önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an'ı Kerim, pek çok yerde anne-baba ve çocuk ilişkilerine değinmektedir.⁷ Ancak aile sorumluluğu açısından şu ayet oldukça dikkat çekicidir. “Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan bir ateşten koruyun.”⁸ İslam âlimleri, ayetin emrettiği “ateşten koruma” sorumluluğunun eğitimle gerçekleşeceğini belirtirler. Dolayısıyla aile halkına, İslami değerler kazandırıldığı takdirde, onların hem dünyevi hem de uhrevi hayatları kurtarılmış olacaktır. Kur'an, aile halkına İslami eğitim vermeyerek, ateşe düşmelerine neden olan aile reislerini, “insanların en bedbahtı” ve “gerçek hüsrana düşenler” olarak nitelendirmektedir: “De ki: ‘Şüphesiz hüsrana uğrayanlar, kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini hüsrana sokanlardır. İyi bilin ki bu, apaçık hüsranın ta kendisidir.’”⁹

İslamda çocuğa verilen değer, gerek Kur'anda gerekse sünnette göze çarpmaktadır. Kur'an'da baba-evlat ilişkisinden bahseden ayetlere bakıldığında, her defasında babanın oğluna hitap tarzının, “yavrucuğum, oğulcuğum,” çocuğun babasına hitaplarının ise, “babacığım” şeklinde olduğu görülmektedir.¹⁰ Benzer şekilde Hz. Peygamber'in de çocuklara genellikle, “yavrucuğum” şeklinde sevgi ve şefkatle hitap ettiği bilinmektedir.¹¹

İster dini anlamda isterse dünyevi anlamda olsun, mutlu ve huzurlu bir aile ortamı kurup, iyi çocuk yetiştirmenin temelleri de evlilik öncesinden başlayıp, evlilik hayatıyla devam etmektedir. Bu bakımdan önce doğru eş seçmek ve ardından da kültürel değerlere bağlı olarak çocuk yetiştirmek gerekmektedir.

2. Kırgız Atasözleri Işığında Aile Hayatı ve Eğitim

Türk-İslam kültüründe atasözlerinin önemli bir yeri vardır. Atasözlerle ilgili yapılan derleme eserler incelendiğinde, doğumdan ölüme kadar hayatın her alanıyla ilgili söylenmiş pekçok atasözünün olduğu görülmektedir. Bunlar kendi içinde sınıflandırıldıklarında, özellikle aile ile ilgili birçok atasözünün bulunduğu ve hayat tecrübelerinin birer ürünü olan bu ifadelerin günümüz insanına yol gösterebilecek bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Anlatım gücü ve güzelliği bakımından birer dil ve kavram hazinesi olarak değerlendirilen atasözleriyle yetişen neslin benliğinin gelişiminde ve kişiliğini kazanmasında oldukça etkin olan aile, anne, baba, kadın gibi kavramların toplumsal yapı içerisindeki yerini

⁷ Bkz. Hac 22/5; Mümin 40/67; Hicr 159/3; Meryem19/ 12, 50.

⁸Tahrîm 66/6.

⁹Zümer 39/15.

¹⁰ Mehmet Emin Ay, “Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, ss. 367-368.

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kenan Ayar, “Hz. Muhammed'in Çocuklarıyla İlişkileri,” *Din Bilimleri Dergisi*, c. 7, s. 4, 2007, ss. 81-124.

ve rolünü göstermek mümkün olmaktadır.¹²

Biz makalenin bu bölümünde aile hayatının farklı yönleriyle ilgili Kırgız atasözlerini ele alıp incelemeye çalışacağız.¹³ Bu bağlamda; 1) evliliğin önemi, 2) eş seçiminde dikkat edilecek hususlar, 3) mutluluğun sırları, 4) insan karakterinin oluşumunda kalıtım ve çevrenin rolü, 5) çocuk sahibi olmak ve çocuk terbiyesi, ve 6) anne-babaya saygı gibi konuları ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken de yeri geldikçe, hem dini kaynaklardan hem de sosyal bilimlerden faydalanma yoluna gideceğiz.

2.1. Evliliğin Önemi

Her şeyden önce Kırgız kültürü kadına, özellikle de anneye büyük değer vermektedir. Kadının evdeki rolüne ilişkin şu atasözleri söylenmektedir: “Üydün körkü- ayal.” Yani Evin güzelliği kadındadır. Yine, “Ene üydün kutu.” Anne evin bereketidir. Gerçekten de evi ev yapan kadındır. Özellikle meseleye modern dönem öncesi açısından baktığımızda, kadının evdeki rolünün çok daha önemli olduğunu görürüz. Zira evin aşağı yukarı tüm işlerini kadın yapmaktadır. Bu bağlamda evin temizliği, yemek hazırlama, çocuklara bakıp büyütme, evin geçimine ilişkin bağ-bahçe işleri ve hayvanların bakımı büyük ölçüde kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Bir bakıma kadın, evin bekçisi konumundadır. Evin erkeği ne kadar çalışırsa çalışsın, evi idare eden, evi dış tehditlerden koruyan ve neslin devamını sağlayan evdeki kadındır. Bu bakımdan kadın, her zaman evin vazgeçilmez unsuru ve “evin bereketi” olarak kabul edilmiştir.

Aile hayatıyla ilgili olarak Kırgız atasözlerinin önem verdiği diğer bir husus da, evlilik yaşına gelen bir kızın zaman kaybetmeden evlenmesi gerektiğidir. Bunun da değişik nedenleri olabilir. Her şeyden önce biyolojik gelişim olarak kızlar erkeklerden daha önce olgunlaşması ve Türk toplumlarının kadının iffet ve namusuna verdikleri önemdir. Zira uzun süre bekar kalmak birtakım risklere neden olabilir. O yüzden de evlilik yaşına gelmiş bir kızın evlenmesi gerekir. Bir başka neden de Kırgız toplumunun göçebe bir toplum olması ve iş gücünden yararlanılması gereğidir. Zira kız bir an önce evlensin, evini kursun, çoluk ve çocuğunu yetiştirsin. İşte tüm bunları dikkate alarak Kırgızlar, “Bışkan cemiş sabagında turbayt.” Yani “olmuş meyve dalında durmaz” diyerek, olgunluk evresine ulaşan kızların hemen evlenmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Yine “Küyöögö cetbey kız tınbayt.” Evde kalan kız evde oturmaz, denilerek kızların evlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

¹² Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Cilt 1, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2013, s. 27. Özcan Köknel, *Çatışan Değerlerimiz*, Altın Kitaplar, İstanbul 2007, s. 365.

¹³ Biz makalemizdeki Kırgız atasözlerini şu eserlerden tarayarak oluşturduk: Ahmet Güngör, Asel Cailova Güngör, *Türkçe Açıklamalı Kırgız Atasözleri*, Engin Yayınları, Ankara 1998; А. Садыгулова, Мақал-лақаптар, “Кут-Бер” ЖЧК сында басылды. Бишкек 2010; Т.Молдобаева, Сөз берметтери. Мақал-лақаптар, “Кыргызстан” басмасы, Фрунзе 1983.

Her ne kadar Kırgız toplumu erken evlenmeyi benimsese de, bazen bu gerçekleşmeyebilir. Böyle bir durumda da kader inancı ve ekonomik durum son derece önemlidir. Bahtla ilgili olarak, “Kara kızdın ağınan emes bağınan.” Esmer kızın ak olması değil, bahtlı olması önemli, denilerek, evlenmede bahtın da önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. Bahta ilave olarak, özellikle erkekler için evlenmeye bir engel de, ekonomik durumdur. Bu durumu ifade etmek için de Kırgızlar, “Koldo cuktun ayınan koltoygon uulum boydok cüröt.” Yani “Yoksulluk sebebiyle büyük oğlum bekar geziyor.” Şeklinde serzenişlerini dile getirmişlerdir.

Kur’an-ı Kerim’de aile ile ilgili yüze yakın ayetin yer alması, Hz. Peygamber’in hadislerinde de aile hayatına ilişkin pek çok hadisin bulunması, İslam Dini’nin evliliği önemseydiğini ve teşvik ettiğini göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, "Sizden kimin evlenmeye gücü yetiyorsa hemen evlensin."¹⁴ buyurarak evliliğin geciktirilmemesini istemiş ve bu şekilde kişinin yasak olan fiillerden sakınabileceğini belirtmiştir. Kur’an-ı Kerim’de de “Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”¹⁵Buyrularak, eşler arasındaki ilişkinin sevgi ve merhamet temelinde geliştirildiğinde, insan için bir mutluluk kaynağı olabileceği ifade edilmiştir. “Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin.”¹⁶ ayetiyle de insanlara evlilik konusunda yardımcı olunması istenmiştir.

Acaba zamanında evlenilmezse ne olur? O zaman da eş seçimi konusunda fazla alternatif kalmaz. Bu durumu da şu atasözleriyle ifade etmişlerdir: “Karadalı er tandabayt, ölöör adam cer tandabayt.” Evde kalmış kız erkek seçmez, ölecek insan toprak seçmez. Onun için de zamanında evlilik işine karar vermek gerekir. Aslında geç evlilik, sadece eş seçimini zora sokmaz, daha başka pek çok sorunlara da neden olur. O yüzden de ayet ve hadislerde de belirtildiği gibi, evlilik yaşı gelen kimselerin çok gecikmeden evlenmeleri gerekir.

Kırgız atasözleri evliliği teşvik ederken, bunu mutlak anlamda teşvik etmeyip, doğru bir evliliğin yapılmasını şart koşmuştur. Yoksa denk gelmeyen bazı evlilikler mutluluk yerine, kavganın, çatışmanın ve mutsuzluğun nedeni de olabilirler. Bu bağlamda da şu atasözleri söylenmiştir:

Alganın cakşı bolso cakan अगरат.

Alganın caman bolso sakalın अगरат.

Evlendiğin iyi olursa, yakan beyazlaşır.

Evlendiğin kötü olursa, sakalın beyazlaşır.

¹⁴Ebu Davud, *Sünen*, Nikâh 1.

¹⁵Rum 30/21.

¹⁶Nur 24/32.

Tabi burada kastedilen bizatihi evliliğin kendisi değil, uygun bir evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Zira kişi uygun bir evlilik yaparsa, ata sözünde de belirtildiği gibi kişinin “yakası beyazlaşır,” evliliği denk gelmezse o zaman da sakalı beyazlaşır. Burada “yaka” ve “sakal” sembolik kavramlardır. Birisi mutluluğu ifade ederken, diğeri de huzursuzluğu ifade etmektedir. Aslında aile mutluluğu sadece evli çiftler açısından dikkate alınacak bir durum değildir. Aile mutluluğu başta eşleri ilgilendirmekle beraber, çocuk eğitimi açısından da son derece önemlidir. Zira mutlu ailelerden mutlu ve başarılı çocuklar yetişirken, mutsuz ailelerden mutsuz, suça eğilimli ve sorunlu bireyler yetişmektedir. Bu konuyla ilgili pek çok araştırma sonuçları vardır.¹⁷ O yüzden de mümkün olduğunca iyi bir evlilik yaparak, mutlu ailelerin kurulması sağlanmalıdır. Yine doğru bir eş seçimiyle ilgili olarak şu atasözü söylenmektedir:

Alganın caman bolso suuk söz ugup küyörsün.

Alganın cakşı bolso bal sözün ugup süyörsün.

Evlendiğin kötü ise kötü söz duyup yanarsın.

Evlendiğin iyi ise, bal gibi sözünü duyup seversin.

Bu atasözünde de, iyi bir evlilik durumunda, eşinden iyi sözler işitip psikolojik olarak iyi bir hayata sahip olunabileceği, aksi durumda ise, sürekli kötü sözlerle karşılaşp hayatın harap olacağı kastedilmektedir. Burada her ne kadar cinsiyet belirtilmediyse de, atasözünden kadının kastedildiği anlaşılmaktadır. Kırgızlar ta eskiden beri eş seçimine çok dikkat etmişlerdir. Eş seçerken onun yedi sülalesini araştırmışlar, iyi bir aileden geldiğini tespit edince de o kızı gelin olarak almaya özen göstermişlerdir. Günümüzde de üzerinde sıkça durulan konulardan birisi eşler arası iletişimidir. Bu iletişim şeklinin temelini de karşılıklı saygı ve sevgi unsuru oluşturmaktadır. Evlilik hayatının devamı için, konuşulan konuların içeriği kadar, hitap şekli de son derece önemlidir. O yüzden de Kırgız anneler kızına, “cılıu süylösö cılan iyinden çıgat” (Sıcak/yumuşak konuşursan, yılan deliğinden çıkar) diye evlenecek kızlarına nasihat etmişlerdir. Bu durum evlilik hayatının devamı için gerçekten son derece önemlidir. Günümüzde “sevgi dili” olarak adlandırabileceğimiz konuşma tarzı pek çok olumsuzlukları, ortadan kaldıracabileceği gibi, kaba ve saba konuşmalar da mutlu bir hayatı sonlandırabilmektedir.¹⁸ O yüzden sadece eşler kendi aralarında değil, diğer aile fertleri arasında da mümkün olduğunca sevgi içerikli kelime ve kavramlar kullanmaya özen göstermelidirler.

Yine evlilik hayatının mutlu ve devamlı olmasında kadının rolüne yönelik olarak;

¹⁷<http://www.kriminoloji.com/sucaitilmiscocuklarpsikolojisi.htm>.

¹⁸ İbrahim Ethem Özgüven, *Evlilik ve Aile Terapisi*, 2. Baskı, PDR Yayınları, Ankara 2009, s. 84.

Acarluu ayal adamdın periştesi, akılduu ayal erkektın şerikteşi.

Sevimli kadın adamın meleği, akıllı kadın erkeğin sırdaşı.

Denilerek, iyi bir kadında bulunması gereken iki nitelikten bahsedilmektedir: Bunlar da “sevimsizlik” ve “akıllılık”tır. Elbette burada birini diğerine tercih etmekten ziyade, atasözümüzde de belirtildiği gibi, sevimli kadının erkek için bir melek gibi değerli bir kişi olduğu, akıllı kadının ise, sırdaşlık gibi önemli bir ahlaki nitelik olarak ele alındığı görülmektedir. Tabii burada kadının güzel olması kadar, akıllı olması da önemlidir.¹⁹ Akıllı olmasının en önemli göstergelerinden birisi de, bir erkeğin hanımına tüm sırlarını açıklayabilmesi ve bu konuda ona güvenebilmesidir. Bu durum evlilik psikolojisi açısından son derece önemlidir.²⁰ Zira her insan toplumda karşılaştığı birtakım olumsuz durumları, iç dünyasını rahatsız eden hususları paylaşmak ister. Bu paylaşma duygusu da insanlara bir iç huzur sağlar. Ancak paylaşılan bazı hususların sır olarak kalması da son derece önemlidir. İşte burada kadının akli ön plana çıkmaktadır. Zaten tarih boyunca da hep böyle olmuş ve şu söz artık bir darbe mesel haline gelmiştir. “Her başarılı erkeğin arkasında akıllı bir kadın vardır.” Peygamberimizin hayatına baktığımızda onun da en büyük sırdaşı Hz. Hatice validemiz olmuş, ilk peygamber olduğu günden vefatına kadar peygamberimizin en yakın ve samimi arkadaşı olarak peygamberimizin tebliğ vazifesi konusunda kendisine yardımcı olmuştur.

Yine iyi bir evlilik hayatıyla kötü bir evlilik hayatı kıyaslanarak şöyle söylenmiştir:

Cakşu bolso katının, kelip turat cakının, tabıla beret akılın, kuusan ketbeyt cakının.

Caman bolso katının, kete beret akılın, çakırsan kelbeyt cakının.

İyi olursa kadının, gelir gider yakının. Her an olur akılın, kovalasan da gitmez yakının.

Kötü olursa kadının, uçup gider akılın, çağırsan gelmez yakının.

Kadınla ilgili olarak yukarıdaki atasözlerde iki hususa dikkat çekilmektedir: Bunlardan birincisi, kişinin yakınlarına olan etkisi; ikincisi ise, kişinin bizzat kendi aklına olan katkısıdır. Atasözüne göre eğer kişinin eşi iyi bir kadınsa, o zaman hem erkek tarafından gelen giden eksik olmaz, hem de erkek akıl sağlığını korur. Aksi bir durumda ise, erkek tarafından gelen giden olmadığı gibi, erkeğin aklını da alıp gider. Elbette evlilikleri sadece bir kadın ve erkeğin birlikteliği olarak kabul etmemek gerekir. Aile mutluluğunda iki tarafın yakınlarının da büyük rolü vardır. Hatta bazı durumlarda eşlerin akrabaları mevcut evlilik durumunun devamına ya da sonlandırılmasına bile neden olmaktadır. Kaldığı Türk toplumunda eve gelen “gelin” bir el kızı olarak değil, artık evin bir “kızı” olarak kabul edilmektedir. Durum böyle olunca,

¹⁹ Artık şu bilinen bir gerçektir ki, insanın kişiliğinin gelişiminde iki önemli faktör vardır. Kalıtım ve çevre. Özellikle bireylerin fiziki yapısı, zekâ durumu büyük ölçüde kalıtım yoluyla gerçekleşmektedir. O yüzden de bazı durumlarda çevre şartları öne çıksa bile, insanın temelini ve özünü ailesinden aldığı genetik kodlar oluşturmaktadır.

²⁰ Nevzat Tarhan, *Evlilik Psikolojisi*, 8. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss. 86-87.

kadının da erkek tarafının akrabalarına gereken önemi göstermesi gerekir. Bu durum sadece evliliğin devamı açısından değil, atasözüne göre, erkeğin akıl sağlığı açısından da önemlidir.

Uygun eş seçimiyle ilgili olarak en çarpıcı atasözlerden birisi de aşağıdaki atasözüdür:

Cakşı car marıtat, caman car karıtat.

İyi yar gençleştirir, kötü yar ihtiyarlatır.

Bu atasözü de gerçekten erkek için uygun bir eşin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kafa dengi, akıllı, güzel, becerikli bir kadın eşini gençleştirirken; kötü karakter sahibi bir kadın da kocasını ihtiyarlatmaktadır. Aslında kadın kocasının yalnızca dünya hayatını değil, ahret hayatını da olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Zira mutlu olan bir eş, hem dünya hayatında başarılı olacak, hem de ahret hayatına yönelik olarak daha güzel işler yapabilecektir. Böylesi bir durumda koca, Allah'a şükredecek, uhrevi işlerini daha samimi, daha ihlaslı ve istekli yerine getirecektir. Ailedeki huzursuzluk kişinin ahret hayatını da olumsuz yönde etkileyecektir.

Yukarıdaki atasözünü destekler mahiyette “Cakşı katın ırıs, caman katın uruş.” Yani “İyi kadın rızk, kötü kadın kavga.” Denmiştir. Burada da eğer kadın iyiye, bu o kişinin hayat tarzına ve iş dünyasına da etki ederek, evdeki rızkın artmasına vesile olmaktadır. Zira böyle bir durumda erkek daha çok çalışarak çalıştığının karşılığını alacak ve böylece ekonomik olarak daha iyi bir duruma gelecektir. Zira kafasını meşgul eden bir durum yoktur. Diğer taraftan kötü bir kadınsa, sürekli huzursuzluk çıkaracağından evde huzur ve barış ortamı da sağlanamayacaktır. Neticede evde sürekli bir kavga ortamı hakim olacaktır. Tabi bu durum sadece eşleri olumsuz yönde etkilemeyecek, evdeki çocukları da ciddi anlamda olumsuz yönde etkileyecektir.

Şu atasözünde de iyi bir erkekle kötü bir erkeğin evlilik durumu kıyaslanmaktadır:

Cakşı erge kız barsa, sılap sılap sultan kılat.

Caman erge kız barsa, sabap sabap ultan kılat.

İyi adamlar kız evlenirse, sıvazlaya sıvazlaya sultan eder.

Kötü adamlar kız evlenirse döve döve ultan (rezil, rüsva) eder.

Dikkat edilirse bu atasözünün “subje”si kadındır. Eğer kadın iyi bir erkekle evlenirse, sonuçta fayda yine erkeğe dönüktür. Onu diliyle, tutum ve davranışlarıyla sultanlar mertebesine çıkarır. Yok eğer kötü bir erkekle evlenirse, bu sefer de onu her fırsatta kötü duruma sokarak, onu toplum içinde rezil rüsvay eder.

Kırgız atasözlerinde eş seçimine o kadar önem verilmiştir ki, uygun bir eş bulunamayacaksa, bekar gezmenin daha iyi olacağı belirtilmiştir.

Caman attı mingençe cöo cürgön artık.

Caman katın algança boydok cürgön artık.

Kötü ata binmektense, yaya yürümek iyidir.

Kötü kadınla evlenmektense, bekar gezmek iyidir.

Yukarıdaki atasözünde de atla kadın karşılaştırması yapılarak, kötü ata binip düşmektense, yürümenin; karakteri bozuk bir kadınla evlenip rezil olmaksızın, bekar gezmeyenin daha doğru olacağı belirtilmiştir. Bu atasözünde de eş seçerken azami dikkat edilmesi istenmekte, sırf evlenmek için evlenmenin doğru olmadığı bildirilmektedir. Zira mutlu olmayan bir evlilik, sadece kocayı hayattan bıktırmaz, aynı zamanda başta çocuklar olmak üzere çevredeki herkese olumsuz olarak yansır. O açıdan da evlenirken, her iki cinsin de karşı tarafın karakterini anlamaya özen göstermesi ve ona göre seçim yapması önemlidir.

Evlenmeyle ilgili olarak yukarıdaki atasözlerinin bir özetini yapmak gerekirse, şunları söyleyebiliriz: Her şeyden önce Kırgız atasözlerinde bekarlıktan ziyade evlilik hayatı teşvik edilmektedir. Zira aile, başta da belirttiğimiz gibi, olmazsa olmaz en önemli toplumsal bir kurumdur. Bu durum geçmişte olduğu gibi günümüzde de inkar edilemez bir gerçektir. Ancak burada önemli olan mutlu ve huzurlu bir yuva kurmaktır. Bunun için de sadece evlenmek için evlenmek değil, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmek için evlenmek gerekir. Yukarıdaki atasözlerinde dikkat çeken diğer önemi bir husus da, evlilikte vurgunun daha çok kadına yapılmasıdır. Bunu Türk aile yapısının ataerkil bir aile yapısı olmakla açıklayabileceğimiz gibi, Türk toplumunun kadına verdiği bir değer olarak da açıklayabiliriz. Ancak evlilik hayatında doğru olan, sadece tek tarafın iyiliği olmayıp, her iki tarafın da iyi olmasıdır.

2.2. Eş Seçiminde Dikkat Edilecek Hususlar

Bilindiği gibi mutlu bir yuvanın temelleri uygun bir eş seçimiyle başlar. Ancak buradaki sorun şudur: Mantık evliliği mi yoksa aşk evliliği mi yapmak daha doğrudur? Elbette sevgi ve aşk, eş seçiminde oldukça etkili olan unsurlardır. Ancak bu tür bir seçim, her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Diğer taraftan sadece mantığa dayalı bir seçim de doğru değildir. Zira evliliğin temelinde biraz sevgi ve aşkın olması da gerekir. Aslında ideal bir evlilik, sevgi artı mantık üzerine yapılan evliliklerdir. Onun için de evlenirken bazı hususlara dikkat etmek gerekir. Buna İslam'da evlilikte küfüv, yani denklik denir. İslam alimleri, ahlak ilmiyle uğraşan kişiler bu konulara oldukça ilgi duymuşlar ve evlilik için karşı cinsler olarak nelere dikkat edilmesi gerektiği hususları detaylı bir şekilde ele almıştır.²¹ Acaba Kırgız

²¹ Geniş bilgi için bkz: Gazali, *İslam'da Evlilik ve Aile Hayatı*, 2. Baskı, Der. M. Ali Kayabağlar, Kahraman Yayınları, İstanbul 2014; Mevdudi, *İslam'da Aile Hukuku*, Kitap Dünyası, İstanbul 2011.

atasözlerinin bu konuya yaklaşımı nedir? Aşağıdaki atasözlerinde eş seçiminde dikkat edilecek husular, veciz bir şekilde dile getirilmektedir.

Açkalık aş tandabayt, aşkıttık caş tandabayt.

Açlık yemek seçmez, aşıklık yaş seçmez.

Algan eri caraşsa, kara katın ak bolot.

Evlenen yiğit yakışsa, siyah kadın ak olur.

Yukarıdaki atasözlerine baktığımızda, burada aşkın, mantıki seçimden daha önce geldiği görülmektedir. Zira nasıl ki aç olan kimse her hangi bir yemek seçme işine girişmezse, aşık olan kişi de, karşıdaki kişinin özelliklerini fazla dikkate almaz. Bu bağlamda eşin yaşı ve rengi bir sorun teşkil etmez. Elbette meseleye aşk açısından bakılırsa, ilk etapta doğru gibi gelse de, renkten ziyade yaşın evlilikte önemli bir kriter olduğu söylenebilir. Renk olarak kimisi beyaz tenli kişileri tercih ederken, kimileri de esmer kişileri tercih edebilir. Ancak yaş, renge göre daha önemlidir. Özellikle erkekler açısından bakıldığında, erkekler genellikle kendilerinden yaşça daha küçük olan kadınları tercih etmektedirler ki bunun da belli bir mantığı vardır.

Bilindiği gibi eş seçimindeki en önemli kriterlerden birisi de güzelliştir. Ancak güzellik de gelip geçici bir şeydir. O bakımdan, evlilikte önemli bir kriter olsa bile, mutlak anlamda olmazsa olmaz kriterlerden birisi de olmamalıdır. Belki güzellikten ziyade, kişinin ahlak ve karakteri daha önemlidir.²²Tek başına güzelliğin yeterli olmadığı şu atasözüyle dile getirilmektedir:

Çıraydı çılap içbeyt.

Güzellik şeker gibi çay ile içilmez.

Bu atasözünden de anlaşılmaktadır ki, eş seçiminde önemli olan dış güzellik değil, iç güzelliştir. Ancak burada şu hususu da dikkate almak gerekir, önemli olan sadece iç güzellik deyip de, fiziki güzelliği önemsememek de doğru değildir. Burada iç ve dış güzellik ayrımını yapmaktan ya da tercih etmekten ziyade doğru olan her iki güzelliğe dikkat etmektir. Bununla beraber, dış güzellik izafi bir kavramken, iç güzellik çok daha evrensel nitelikli bir kavramdır.

Yine tek başına fiziki güzelliğin yeterli olmadığına ilişkin şu atasözleri de çok manidardır:

Alganın suluu bolgon son, arkırap betten algan son suluuluğu ne payda.

Aldığın güzel olup seni mahçup ettikten sonra, onun güzelliğinden ne fayda.

Algan carın caman dep aşkandı kaydan tabasın.

²² Bu konuda peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: “Kadın dört şey için nikâhlanır. Malı için, soyu için, güzelliği için ve dindarlığı için. Sen dindar olana bak. (Değilse) kaybedersin” (Buharî, IX. 110. (el-Fethu’r-Rabbâni’den); Müslim, X. 51-52 (Nevevî şerhinde), sözleriyle bu insanî yüce anlamlara işaret etmektedir.

Aldığın yarı kötü diyerek iyisini nereden bulursun.

Yukarıdaki atasözlerinde de belirtildiği gibi, eğer fiziki olarak güzel olup da insani ilişkileri iyi değilse, o güzelliğin insana bir fayda sağlamayacağı ifade edilmektedir. Her halde bir sonraki atasözü daha mantıklı bir şekilde, hiçbir kimsenin kusursuz olmadığını, herkesin bir şekilde farklı kusurları olabileceğini dile getirerek, eğer mükemmeli aramaya kalkışırsak, o zaman da her açıdan iyi ve mükemmel bir kişinin bulunamayacağını belirterek, ufak tefek kusurların görmezden gelinmesi gerektiği belirtilmektedir.

Dini açıdan olduğu gibi, Türk kültürü açısından da ekonomik denklik evlilikte önemli bir yer tutar. Zira sosyo-ekonomik durumlar, insanların düşünce tarzından, tutum ve davranışlarına, yeme içme alışkanlıklarından, giyim kuşamına, hatta iletişim biçimine kadar pek çok şeyi etkiler. O yüzden de, evliliklerde bu durum dikkate alınmalı, çok zengin bir kızla çok fakir bir erkeğin mutlu olamayacağı gibi, tersi bir durum da ideal bir evlilik şekli değildir. Bu durumu aşağıdaki Kırgız atasözü şu şekilde ortaya koymaktadır:

Bay menen kedey baş koşboyt.

Zenginle fakir evlenmez.

Peki evlenirse ne olur? Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, ideal bir evlilik gerçekleşmiş olmaz. Aksine ileride bir takım sorunlar ortaya çıkar. Zira ekonomik açıdan yetersiz olan taraf, zamanla aşağılık kompleksine sahip olur. O boşluğu doldurmak için de, birtakım zoraki yollara başvurur ki bu da normal evlilik hayatını zora sokar. O yüzden de insanlar mümkün olduğunca ekonomik açıdan da denklik konusuna önem vermelidirler.

Eş seçiminde dikkat edilecek en önemli hususlardan birisi de, eşlerin zeka seviyeleri ve eğitim durumlarıdır. Bu durum şu atasözlerle dile getirilmiştir:

Arık atka tuz berbe, akılsızga kız berbe.

Zayıf ata tuz verme, akılsıza kız verme.

Nasıl ki zayıf ata tuz vermek doğru değilse, akılsıza kız vermek de doğru değildir. Zira akıl, Allah'ın insana verdiği en büyük nimettir. Akıl nimeti, fiziki güzellikten ve maddi değerlerden çok daha önemlidir. Zira insanlar ancak akılları sayesinde kendilerine verilen nimetlerin kadrini bilerek geliştirme imkanına sahip olurlar. Diğer taraftan Müslüman olmanın da temel şartlarından birisi akıllı olmaktır. Akıllı olmayanın dini de yoktur. Dolayısıyla dini açıdan olduğu kadar, bireysel ve toplumsal ilişkiler açısından da akıl ve zeka önemli bir unsurdur. Evlilik müessesinin devamı için de akıl şarttır, zira evi geçindirmek, gelir ve giderlerini dengelemek işi akla bağlıdır. O yüzden de belki eş seçiminde en başta gelmesi gereken niteliklerden birisinin akıl olduğunu söyleyebiliriz.

Eş seçiminde tarih boyunca değişmeyen kurallardan bir tanesi de, evlenilecek olan kişinin yaşadığı mekandır. Özellikle kırsal kesimlerde, farklı nedenlerden dolayı insanlar daha çok yakınlarındaki kişilerle evlenmek isterler. İlk etapta, bu tür evlilikler ideal bir evlilik gibi görünse de, uzun süre açısından bakıldığında bu tür evliliklerin pek de olumlu sonuçlar vermediği görülmektedir. İşte bu noktada şu Kırgız atasözü oldukça önemlidir.

Alıs cerge kuda bolson, artınçaktap aş kelet.

Cakın cerge kuda bolson, türdüü uşak söz kelet.

Uzak yere dünür olsan, dolu dolu yiyecek gelir.

Yakın yere dünür olsan, dedikodu söz gelir.

Uzak yerlerin de kendine has sorunları olsa bile, evliliğin daha sağlam ve güçlü bir şekilde devam etmesi için, fiziki olarak yakın evliliklerden ziyade, uzak evliliklerin daha olumlu sonuçlar doğuracağı ortadadır. Zira atasözünde de belirtildiği gibi, evli taraflar ne kadar birbirlerine yakın olurlarsa, dedi-kodu yapma potansiyeli de o denli çok olmaktadır. Dedi-kodular da evlilik hayatının bozulmasına, hatta sonlanmasına dahi dahi neden olmaktadır.

Elbette eş seçiminde etkili olan daha pekçok faktör vardır. Eşler her zaman bu kriterleri tam olarak sağlayamayabilirler. Tabi burada önemli olan doğru eş seçerek mutlu olmaktır. Aksi takdirde birtakım sorunlarla karşılaşmak kaçınılmazdır. İşte Kırgız atasözlerinde bu gerçekten hareketle kademeli olarak eş seçimi ve sonrası şu şekilde dile getirilmektedir:

Eki cakşı baş koşso ırıs.

Bir cakşı menen bir caman baş koşso durus.

Eki caman baş koşso uruş.

İki iyi insan evlense rızk.

Kötü ile iyi evlense münasip.

İki kötü evlense her gün kavga.

Yukarıdaki atasözlerine göre, evlenecek eşlerin ikisi de iyi olursa, o evde mutluluk ve huzur vardır, daha da önemlisi geçim vardır. Bu durum bireylerin kendi mutlulukları kadar, çocukların ve yakın çevresinin mutluluklarını da etkiler ve huzurlu bir yaşam sürerler. Bu olumlu durum onların rızkını da olumlu yönde etki eder. Evliliklerde hiç olmazsa eşlerden birisi iyi olursa, bu durum da fena değildir. En azından evlilik öyle ya da böyle devam edebilir. İyi olan kişi, kötü olan kişinin tutum ve davranışlarına etki ederek, evliliğin devamını sağlayabilir. Ancak evlenen kişilerin ikisi de kötü olursa, işte o zaman atasözünde de belirtildiği gibi, her gün kavga olur ki, böyle bir evliliğin devam etmesi de mümkün değildir.

Eş seçimiyle ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz kriterleri özetleyici mahiyette iki Kırgız atasözünden bahsederek bu kısmı tamamlayalım. Birincisi, evlenecek eşlerin, bir takım ideallerden ziyade gerçeklerle hareket ederek, kendisine yakışanı tercih etmesidir. “Kendisine yakışan” ifadesi ise, fiziki açıdan olduğu kadar, diğer sosyo-ekonomik ve karakter özelliklerini de içermektedir. O bakımdan da, herkes mümkün olduğunca kendi özelliklerini dikkate alarak bir eş seçmeye çalışmalıdır. Dengini bulunca da fazla detaya girmeden, evlenmek olmalıdır. Bu iki husus aşağıdaki atasözünde şöyle ifade edilmektedir:

Kazanına caraşa çömüç tanda

Tencerene yakışan kepçe seç.

Tenin tapsa tegin ber.

Dengini bulursa bedava ver.

Burada eş seçimi konusunda çok fazla detaya gidilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira dünyada hiç kimse her açıdan mükemmel değildir. İnsanların iyi yönleri olduğu gibi kötü yönleri de vardır. İnsanların güçlü oldukları yönleri kadar, zayıf yönleri de vardır. Aslında bu aynı zamanda Allah’ın bir kuralıdır.²³ Zira insanlar toplumsal hayatın devamı için farklı yetenek ve kabiliyetlerde yaratılmışlardır. O zaman, evlilikte birtakım şartları aramak gerekir, ancak çok detaya gidilirse, o zaman sonuç çok da iyi olmayabilir. İşte bu duruma dikkat çeken Kırgız atasözü şöyledir:

Tandagan tazga colugat.

Çok seçen kele rastlar.

Gerçekten de toplumda bazen evlilik için uzun listeler oluşturanlar, sonunda hiç de uygun olmayan eşler seçebilmektedirler. Evlilik işi biraz da şans işidir. Zira hiç kimseyi tam olarak anlamak, iyi ve kötü yönlerini tam anlamıyla tespit edebilmek mümkün değildir. O açıdan da mümkün olduğunca ideal bir eş seçmeye çalışmak, gerisini de Allah’a bırakmak gerekir.

Sonuç olarak denebilir ki, evlilik sıradan bir iş değildir. Zira o hayat boyu süren bir birliktelik, aynı zamanda yeni neslin devamını sağlayacak olan bir kurumdur. Ayrıca hem eşlerin, hem aile çevresinin hem de ailedeki çocukların mutlu ve huzurlu olabilmeleri için uygun bir evliliğin yapılması son derece önemlidir. Bu açıdan da binlerce yılın tecrübesini yansıtan atasözlerimizi dikkate almamız gerekir. Bu atasözleri ışığında yalnızca aşk ve sevgi yerine, daha rasyonel bir şekilde davranarak, fiziki güzelliğinin yanında ahlaki yönünü de dikkate alarak, eşler arasındaki denklige dikkat ederek, mümkün olduğunca uzak çevreden seçerek evlenmenin daha doğru olacağını söyleyebiliriz.

²³İsra 17/11; Rum 30/54; Şems 91/7-10.

2.3. Evlilik Hayatının Devamı ve Mutlu Olmanın Sırları

Evliliğin en önemli amaçlarından birisi de mutlu bir hayat sürmektir. Her ne kadar mutluluk kavramı bireyden bireye ya da toplumdan topluma değişse de, burada mutluluk derken, biz daha çok eşlerin birbirlerini kabullenerek, karşılıklı sevgi ve saygı kuralları içerisinde, hayatlarında belli bir amaç doğrultusunda birlikte yaşamayı kastediyoruz.

Buradaki temel soru şu: Acaba ailede mutluluk nasıl gerçekleştirilir? Ya da diğer bir ifadeyle mutlu yaşamın kuralları ve ilkeleri nelerdir? Elbette bu sorulara çok farklı cevaplar verilebilir. Ancak biz bu soruya makalemizin içeriğine uygun olarak, Kırgız atasözleriyle cevap vermeye çalışacağız.

Her şeyden önce evlilik hayatının devamı ve mutluluğueşlerin karakterine bağlıdır. Erkek olsun kadın olsun eğer olumlu bir karaktere sahipse, o evdeki sorunlar büyütülmeden kendi içinde halledilir. Aile hayatı da mutlu bir şekilde devam eder. Ancak eşlerden herhangi birinde ya da her ikisinde bir karakter zaafiyeti varsa, o evde çok fazla mutluluktan bahsedilemez. Zira insanların karakteri ta yedi yaşındayken % 90 oranında gerçekleşir.²⁴ Geri kalan % 10'nu da ergenlik ve gençlik yıllarında gelişerek insanın karakteri tamamlanmış olur. Dolayısıyla daha sonra insanların karakterini değiştirmek imkansız olmasa da çok zordur. Bu yüzden de olumsuz karakter özelliklerine sahip insanlarla geçinmek çok zordur. Karakterin en belirgin özelliği de insanın ahlaki yanısıdır.

Her şeyden önce evin huzuru ve mutluluğu kadına bağlıdır. Bu durum şu atasözleriyle dile getirilmektedir.

Ayalın mıktı bolso baktın, ayalın kıydı bolso kattın.

Kadının iyi olursa mutluluğun, kadının yalancı olursa felaketindir.

Bu atasözünde de belirtildiği gibi mutluluğun anahtar kavramı evdeki kadındır. Eğer, bir erkek ideal bir kadınla evlendiyse, artık onun için bir sorun yok demektir. Hem mutludur hem de başarıdan başarıya koşar. Eğer bu evlilik denk gelmediyse, erkeğin işi ve mesleği ne olursa olsun, mutluluğu yakalaması pek mümkün değildir.

Yine kadının evdeki rolüne ilişkin şöyle denmiştir:

Ayal cakşı er cakşı, uvazir cakşı han cakşı.

Kadın iyi koca iyi, vezir iyi padişah iyi.

Yukarıdaki atasözüne baktığımızda, ev ile devlet arasında bir benzetme yapılmaktadır. Bu atasözü aynı zamanda ailenin ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir. Atasözüne

²⁴ Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, 2. Baskı, A.Ü.E.F. Yay., Ankara, 1981, s. 34; James Michael Lee, "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action," *The Religious Education We Need*, ed. James Michael Lee, Religious Education Press, Mishawaka, Ind., 1977, s. 115.

göre evin iyiliğinin kadına, padişahın iyiliğinin de vezire bağlı olduğu dile getirilmektedir. Zira her iki durumda da, nasıl ki padişahın en yakını veziriyse ve her türlü önemli ve gizli işlerini veziri biliyorsa, aynı şekilde erkeğin de en yakını olan şüphesiz evin hatunudur. Bir bakıma onun sırdaşı, yol arkadaşı ve kader ortağıdır. O yüzden de eğer kadın iyiyse, kocası da iyi demektir. Aksi durumda ne padişahın iyi olması ne de kocanın iyi olması mümkün gözükmemektedir.

Ayal sergeğinen cumuş bütöt, erkek sergegi ırıs kütöt.

Kadının girişkeni iş bitirir, erkeğin girişkeni rızık arar.

Yine aile ortamında eşlerin nitelikleriyle ilgili olarak “girişkenlik”ten bahsedilmektedir. Bu durumda, eğer kadın girişkense iş bitirir, erkek girişkense rızık arar, yani evin ekonomik işlerini yürütür, denmektedir. Burada bu girişkenlik sorumluluğu sadece tek tarafa verilmemekte, her iki tarafın da girişken olmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Gerçekten de çalışmak ayrı şey, iş bitirmek ayrı bir şeydir. Kimileri çok çalışır ya da çalışıyor gözükür, ama işi başarıyla sonuçlandıramayabilirler. Bu da başarıyı olumsuz yönde etkiler. Özellikle günümüzde girişkenlikle ekonomik başarı arasında ciddi bir ilişki vardır. Sonuçta atasözüne göre, ideal bir eşte bulunması gereken niteliklerden birisinin de “işbitiricilik” olduğunu anlamış oluyoruz.

Buraya kadar daha çok ailede huzur ve mutluluğun temelini oluşturan aile yaşamındaki kadının rolünden bahsettik. Acaba ailenin huzuru ve mutluluğu için aile fertlerinde hangi niteliklerin olması gerekir, bir de bu soruya bakalım.

Kırgız atasözlerine göre ailedeki mutluluğun ilk şartı edepli bir hanıma sahip olmaktır.

Adebi çok cigit, cügönü çok itke okşoş,

Adebi çok katın, kabanak itke okşoş.

Edepsiz yiğit, gemi olmayan ite benzer.

Edepsiz hatun, yavuz ite benzer.

Yukarıdaki atasözüne baktığımızda, edepsiz kadın yavuz bir köpeğe benzetilmektedir. Nasıl ki bir yavuz köpek, ona buna saldırıp tehlike arz ederse, aynı şekilde edepten yoksun bir kadın da büyük küçük demeden, bulunduğu ortamı hiç dikkate almadan saygısız bir şekilde davranır ki bu da evde huzursuzluğa neden olur. Benzetmede dikkat çeken önemli bir husus, köpek ne kadar yavuz olursa olsun, eğer kontrol altına alınmazsa, zararlı bir varlık olabileceğidir. Aynı şekilde, bir kadının da ne kadar nitelikleri olursa olsun, eğer olumlu ahlaki niteliklere sahip değilse, kocası için bir sıkıntı kaynağı olabilir. Elbette burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki, edep ya da dindarlık sadece kadın için değil, erkek için de geçerlidir. Ancak atasözümüzde, vurgu kadına yapılmıştır.

Ailedeki huzurla ilgili olarak ikinci bir husus, eşlerin birbirlerine karşı iletişim şekilleridir. Bu bağlamda iki atasözü dikkat çekicidir. Bunlardan birisi şudur:

Açuu til tattuu turmuştu buzat.

Acı dil tatlı hayatı bozar.

Yukarıdaki atasözünde, acı dilin yani inciltici ve kırıcı bir dilin hayatı bozacağından bahsedilmektedir. Bunun bir başka anlamı da, kişinin ağzına gelen her sözü söylememesidir. Söylenecek söz iyice düşünülüp tarttıktan sonra söylenmelidir. Atasözüne diğer bir açıdan bakıldığında, eğer acı dil tatlı hayatı bozarsa, o zaman tatlı dil de acı hayatı tatlı bir hale getirir demektir. O yüzden de ailenin huzuru ve mutluluğu için, aile bireylerinin birbirlerine karşı tatlı dille hitap etmeleri gerekir. Kırıcı ve iğneleyici sözlerden, yargılayıcı ifadelerden kaçınmak gerekir. Elbette aile hayatında zaman zaman tartışma da olabilir. Ancak eşler arasındaki tartışma tarafların ille de haklı olduğunu ıspatlama tarzında olmamalı, belli bir usul dahilinde yapılmalıdır.

Aile hayatındaki iletişim şekliyle ilgili diğer bir husus da, eşlerin birbirlerine karşı güler yüzlü davranmalarıdır. Bazen güzel bir söz ya da güler yüz, pek çok olumsuzlukları giderebilir. O yüzden de, atasözünde şöyle söylenmiştir:

Aşın çok bolso da, kaşın bolsun.

Yemeğin olmasa da güleryüzün olsun.

Aile hayatında zaman zaman olumsuzluklar yaşanabilir. Ancak bu olumsuzluklar büyütülmeden, bir güler yüzle de yatıştırılabilir. Aksi takdirde asık surat, katı emir ve yasaklar aile hayatını çekilmez hale getirir. Aile yaşamında olumlu iletişim şekilleriyle ilgili olarak Mevlana da şöyle buyurmaktadır:

“Sevdiklerinize bir gül verin,

Gülünüz yoksa “gülüverin.”

“Kapı açılır yeter ki sen vurmasını bil,

Ne zaman bilmem,

Ama yeter ki sen o kapıda durmasını bil.”

“İnsanı güzel yapan yüzdür,

Yüzü güzel yapan gözdür,

İnsanı insan yapan

Ağzından çıkan sözdür.”

Aile huzuruyla ilgili olarak en önemli hususlardan birisi de, karşılıklı olarak eşlerin kendi aileleridir. Aile mutluluğunda yalnızca eşlerin birbirlerine karşı tutum ve davranışları değil, aynı zamanda karşı tarafın anne-baba ve diğer akrabalarıyla olan iletişimi de önemlidir.

O yüzden de sadece eşlerin birbirini razı etmeleri yeterli olmamaktadır. Diğer aile büyüklerine de gereken önem verilmelidir. İşte bu duruma dikkat çeken Kırgız atasözünde şöyle denmektedir:

Kırgızca şekli ekleyelim: “Esin sıylasan itine söök ber.” Sahibine hürmet gösterirsen köpeğine kemik ver. Yine “Elge cakkan erge cakat” yani halkın hoşuna giden, kocasının da hoşuna gider.

Bu atasözlerinde vurgulanmak istenen şey, eğer bir kadın kocasının kendisini sevmesini istiyorsa, sadece kocasını değil, onun yakınlarını da sevmesi için çaba sarfetmesi gerekir. Aslında aynı durum koca için de geçerlidir. Tabi burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki, bu atasözleri daha çok geleneksel aile yapıları için anlamlıdır. Zira geçmiş dönemde, aileler bugünkü ifadeyle geniş aile dediğimiz ortamlarda yaşıyorlardı. O yüzden de, bir ailede sadece karı-koca değil, ailenin diğer büyükleri de bir arada yaşıyorlardı. Ancak günümüzde, çekirdek aile modelinde sadece anne-baba ve çocuklardan oluşan bir aile söz konusudur. Fakat ister çekirdek aile modeli olsun, isterse geniş aile modeli olsun, elbette yukarıdaki atasözü her zaman değerini korumaktadır. Zaten insani ve İslami olan davranış şekli de yakından başlayarak tüm akrabalara gereken ilgiyi ve alakayı göstermektedir.

Eşin akrabalarıyla ilgili söylenmiş diğer bir atasözü de şudur:

Açuunu tattuu kılğan tuz, alıstı cakın kılğan kız.

Acıyı tatlı eden tuz, uzak yeri yakın eden kız.

Bu atasözünde de ilginç bir benzetme vardır. Nasıl ki tatsız bir yemeği kendi acı olan tuz, tatlandırır, aynı şekilde kız da evlendiği eşinin akrabalarıyla iyi geçinirse, iki aileyi de birbirine yakınlaştırır. Dolayısıyla karşılıklı iyilik ve güzellik, uzak olan fiziki mekanları da birbirine yakınlaştırmaktadır. Bu tür bir tutum ve davranış da huzurlu bir aile ortamının kurulmasına ve devamına imkan sağlamaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz aile yakınlarına iyi davranmakla yakından ilgili olan bir başka husus da, aile huzunun sağlanmasında birlik ve beraberliğin devam ettirilmesidir.

Uruş ırıstı kaçırar, ıntımak ırıstı arttırar.

Kavga rızkı kaçırır, birlik rızkı çoğaltır.

Yukarıki atasözünde de aile ortamındaki birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapılmaktadır. Aile üyeleri birlikte hareket ettiklerinde, bu durum onların ekonomik hayatına da yansır. Aile fertlerinden her birisi, ailenin geçimi için uğraştığında, elbette o ailenin geçimi de kolaylaşır, atasözünde belirtildiği gibi rızkı da artar. Ancak bunun tersi bir durumda, aile üyeleri arasında uyum olmadığında, bu durum onların çalışma düzenini bozar ve sonuçta rızıkları da azalmış olur. Bu atasözü de yine geniş aileler için oldukça önemlidir. Zira geniş

ailelerde aile bireyleri arasına bir iş bölümü olup, herkes bir iş yapmak durumundadır. Bunun da yolu aile bireyleri arasındaki birlik ve beraberliğe bağlıdır. Eğer aile fertleri bu birlik ve beraberlik ruhuna aykırı hareket edip anlaşamazlarsa, hem güçleri azalır, hem de rızıkları azalmış olur.

Aile hayatının devamı ve mutluluğunun elde edilmesindeki en önemli şartlardan bir tanesi de sabırdır. İnsanlar iyi geçinmek için ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, yine de hayatlarının her hangi bir aşamasında hiç de istemedikleri olumsuzluklarla karşılaşabilirler. Ya da eşler birbirlerini ne kadar severse sevsinler, yüzde yüz karakterlerine birbirine uymayabilir. Sonuçta herkes belli bir karaktere sahip olup, Kur'anın ifadesiyle, "kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar."²⁵ O yüzden de bazen aile bireyleri arasında birtakım anlaşmazlıklar, tartışmalar, kırgınlıklar, hatta kavgalar olabilir. Burada önemli olan biraz da bu gibi durumlar karşısında sabırlı olmaktır. Diğer taraftan inancımıza göre bu dünya bir "imtihanlar dünyası"dır.²⁶ Sonuçta herkes ya da her aile birtakım şeylerle denenebilir. İşte bu gibi durumlarda yine insanın başvuracağı en önemli şey sabırdır. Aşağıdaki Kırgız atasözü de bu durumu yansıtmaktadır.

Azapka çıdasan çaşoonu üyrönösün.

Azaba sabredersen hayatı öğrenirsin.

Demek ki hayatı öğrenmenin yolu sabretmektir. Sabır sayesinde insan başına gelen bir takım olumsuzluklara karşı katlanmayı, mücadele etmeyi ve başarmayı öğrenir. O yüzden de hayatta başa gelen birtakım olumsuzluklar karşısında pes etmeden, yılmadan, azimle çalışarak ve sabırla mücadeleye devam etmek gerekir.

Konuyla ilgili olarak son atasözümüzde de şöyle denmektedir:

Baktıлуу болуу мүнөздөн, балбан болуу күрөштөн.

Bahtlı olmak huyundan, batır olmak güreşten.

Bahtlı olmak biraz kader meselesidir, ancak mutlu olmak insanın kendi elindedir. Dolayısıyla bu atasözümüzle de bireysel sorumluluğa vurgu yapılmaktadır. Yani insan bahtlı olabilir ancak bu onun ille de mutlu olacağı anlamına gelmez. Onun mutluluğu kendi elindedir. Eğer yukarıda açıklamaya çalıştığımız hususlara dikkat ederse, insan mutlu olabilir.

Bu bölümde aile huzuruyla ilgili son atasözümüz de kadının hak ve hukukunun gözetilmesiyle ilgilidir. Atasözü şöyledir:

Bakbasa mal ketet, karabasa katın ketet.

Bakmazsa mal gider, bakmazsa kadın gider.

²⁵ Bkz. İsra 17/84.

²⁶ Bkz. Bakara 2/155-157, 214; Tevbe 9/126; Muhammed 47/31; Mülk 67/2.

İşte yukarıdaki atasözünde, biraz da uyarı mahiyetinde, kadına gereken önemin verilmesi ve hak ve hukukunun korunması gerektiği vurgulanarak, bir benzetme yapılmaktadır. Bu benzetmeye göre, nasıl ki, mala bakılmadığında, ister bu canlı hayvan olsun isterse, tarla bahçedeki ürünler olsun, elden giderse; aynı şekilde evdeki kadına da bakılmadığında, ihtiyaçları karşılanmadığında o da evden çeker gider, denmektedir. Dolayısıyla burada evin huzurunu ve barışını sağlamak kadar, aile hayatının devamını sağlamak da son derece önemlidir. Bunun da yolu, kadına gereken önemin verilerek, ihtiyaçlarının makul ölçülerde karşılanmasına çalışmaktır.

2.4. İnsan Karakterinin Oluşumunda Kalıtım ve Çevrenin Rolü

Son yüzyılda psikoloji alanında tartışılan en önemli konulardan bir tanesi kalıtım ve çevre ilişkisidir. Elbette bireysel özellikler açısından kalıtımın etkin olduğu yönler olduğu kadar, çevrenin etkin olduğu yönler de vardır. Örneğin insanın boyu, kilosu, zekası, göz ve saç rengi gibi özellikler, büyük oranda kalıtımın etkisi altında şekillenir.

Acaba insan karakteri söz konusu olduğunda ne söylenebilir? Yani insan karakterini ve alışkanlıklarını kalıtım mı yoksa çevre şartları mı belirler? Elbette bu konuda da kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, kalıtımın ve soyaçekimin önemli bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu konudaki tartışmaları bir tarafa bırakarak evlilik ve aile hayatı bağlamında bu yönde söylenmiş Kırgız atasözlerini incelemek istiyoruz.

Alma sabagınan alıs tüşböyt.

Elma dalından uzak düşmez.

Burada kastedilen insanların tutum ve davranışları, karakter yapıları büyük ölçüde içinde yaşadıkları aile ortamında şekillenir. Aslında bu durum ta çocukluk yıllarına kadar gider ve o dönemde karakter yapısı oluşur. Bilindiği gibi çocukların en önemli özelliği onların taklit yeteneğidir. Taklit yoluyla çocuklar, anne ve babalarının sadece görünüşteki davranışlarını değil, aynı zamanda onların duygusal yönlerini de taklit ederler. Onların hoşgörülü, katı, sinirli, içten pazarlıklı, somurtkan ya da güler yüzlü gibi daha pek çok insan karakterini oluşturan özelliklerini aile bireylerini gözlemleyerek öğrenir ve kendisi de onlar gibi davranmaya çalışır. Dolayısıyla nasıl ki elma, dallarının kapsadığı bir alana düşerse, insan da yetiştiği ortamın etkisinde kalarak gözle görülen ya da görülmeyen tutum ve davranışları elde eder. Demek ki bu atasözüne göre, evlenecek kişiler, karşı tarafın karakter yapısını anlamak için onların aile yapısına bakması gerekir.

Yine anne ve babanın çocukların karakterine etkisi açısından şu atasözlerini zikredebiliriz:

Ata cakşı uul cakşı.

Ene cakşı kız cakşı.

Babası iyinin oğlu iyi, annesi iyinin kızı iyidir.

Yukarıdaki atasözünde de eğer bir kişinin babası iyiye, onun oğlu da iyidir; annesi iyiye onun kızı da iyidir. Burada dikkat çeken önemli bir husus, babanın erkek çocuğuna, annenin de daha çok kız çocuğuna olan etkisidir. Bu durum son derece normaldir, zira cinsiyet rolleri elbette erkek ya da kız çocuğa olan etkisinde belirleyici bir durumdur. Baba, doğal olarak daha çok erkek çocuğunu etkilerken, anne de daha çok kız çocuğunu etkileyecektir. Zaten çocukluk dönemine baktığımızda, çocuklar üç yaşlarından itibaren kendilerine uygun cinsel rolleri benimsemekte ve o doğrultuda kimliklerini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bizi burada daha çok evlilik konusu ilgilendirdiğinden, demek ki, evlenecek olan erkek ve kızların, karşılıklı olarak onları yetiştiren anne ve babalarına bakmaları gerekir. Yukarıdaki atasözü pek çok açıdan doğru olmakla beraber, bu noktada çevresel şartları da dikkate alarak, yüzde yüz yetişen bireylerin anne ve babalarının birer kopyası olmadığını da bilmemiz gerekir.

Yukarıdaki atasözünü destekleyen bir başka atasözü de şudur:

Atanı körüp uul ösöt, eneni körüp kız ösöt.

Babasını görüp oğul yetişir, annesini görüp kız yetişir.

Bu atasözü de yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, cinsiyet rolleri açısından babanın daha çok erkek çocuğuna, annenin ise daha çok kız çocuğuna etki ettiğini göstermektedir. Ancak burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, bu atasözleri daha çok Türklerin binlerce yıldan beri yaşadıkları geleneksel aile yapısını yansıtmaktadır. Tarım ve hayvancılığa dayalı göçebe bir toplumda doğal olarak, erkek çocuk daha çok babasından, kız çocuğu da daha çok annesinden etkilenecektir. Zira ileride erkek çocuk baba, kız çocuk ise anne olarak, yaşam döngüsünü devam ettireceklerdir. Ancak günümüzde modernizmin de etkisiyle, anne ve baba rolleri değiştiğinden, çocukların net olarak kimleri taklit edeceği de tam belirgin değildir. Bununla beraber, günümüz psikologlarının da vurguladığı husus, yetişen neslin doğru cinsel kimlikle yetişmeleri yönündedir.²⁷ Yani anne ve baba kendi cinsel kimliklerine uygun tutum ve davranışlar geliştirmek durumundadırlar. Aksi takdirde ileride birtakım cinsel sapmalar meydana gelebilmektedir.

Kırgız atasözlerinden bazıları baba ve oğlu ön plana çıkarırken, bazıları da anne ve kızı ön plana çıkararak ikisi arasında bir ilişki kurmaya çalışmaktadır. İşte aşağıdaki atasözleri de bu kategoride yer almaktadır.

Eşiğin körüp törünö öt, enesin körüp kızın al.

²⁷ Bkz. Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 32. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s.128.

Kapısına bak, evine gir, anasını görüp kızını al.

Katın albay kayın al.

Hatun değil, kayın al.

Yukarıdaki her iki atasözü de kızın annesine vurgu yapmaktadır. Bu atasözüne göre, evin temizliği, bakımı, tertip ve düzeni iyiye, o evin kızı da iyidir. Zira bu işleri evde büyük ölçüde anne yapmaktadır. Dolayısıyla kız da aynı özelliklere sahip olacak demektir. O yüzden de bir kızla evlenmeden önce, onun ev yaşamına, evin tertip ve düzenine bakmak gerekir.

Yine diğer atasözü de doğrudan “hatun alma kayın al” demek suretiyle, kayınvalideye vurgu yapmaktadır. Zira yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, kız yetiştiren, ona olumlu ya da olumsuz bir takım davranışları kazandıran ve karakterini şekillendiren annedir. Dolayısıyla, kız bir bakıma annenin protipidir. Kızın ileride nasıl olacağı sorusunu sormak yerine, annenin tutum ve davranışlarına, karakterine bakmak yeterlidir.

Kelin caman emes, kelgen ceri caman.

Gelin kötü değil, geldiği yer kötüdür.

Kız kezinde baarı cakışı caman katın kaydan çıktı.

Kızken hepsi iyi, kötü kadın nerden çıktı.

Yukarıdaki atasözlerine baktığımızda, burada da kızların özü itibariyle iyi olduğu, ancak yetiştikleri ortamın onları kötü duruma ittiği belirtilmektedir. Burada da dikkat edilirse, insanların karakter yapısında kalıttan ziyade, yetiştikleri ortamın daha baskın olduğu ifade edilmektedir.

Bu konuda belki de yukarıdaki tüm tartışmaları özetleyen şu atasözüdür:

Uyuda emneni körsö, uçkanda oşonu alat.

Yuvada neyi görse, uçtuğunda onu alır.

Bu atasözü de kız olsun erkek olsun, insanların aile yuvasında ne gördüyse ileriki hayatlarında onu uygulayacaklarını dile getirmektedir. Tüm bu atasözlerinden ortaya çıkan sonuç şudur: Çocukları yetiştiren anne ve babalardır. Nasıl ki çocuk kalıtsal özelliklerinin büyük bir kısmını anne ve babasından alıyorsa, aynı şekilde bilerek ya da bilmeyerek birtakım tutum ve davranışlarını da ebeveyninden almaktadır. Ancak burada, tutum ve davranışlarıyla baba daha çok erkek çocuğunu etkilerken, anne de doğal olarak kızını etkilemektedir. Evlenme esnasında da, bireylerin evlenecekleri kızlara bakması kadar, onları yetiştiren anne ve babalarına bakması da önemlidir. Zira kuş yuvada neyi görürse, uçtuğunda da onu alır. Tüm bu atasözlerinden çıkan diğer önemli bir sonuç da şudur ki, eğer ileride mutlu ve huzurlu aileler kurulmak isteniyorsa, o zaman herkesin kendi çocuklarına iyi yönde rol-model olması gerekir.

2.5. Çocuk Sahibi Olmak ve Çocuk Terbiyesi

Evliliğin en önemli nedenlerinden birisi de hiç şüphesiz çocuk sahibi olmak ve neslin devamını sağlamaktır. Bu durum tüm kültürler için geçerlidir. Ancak burada çocuk sahibi olmak kadar, onları doğru bir şekilde yetiştirmek de önemlidir. İşte makalemizin bu bölümünde, çocuk sahibi olma ve çocuk terbiyesiyle ilgili atasözlerini incelemeye çalışacağız.

Beyiştigi balanın bek boloorun kim bilet.

Karındağı balanın han boloorun kim bilet.

Beşikteğı çocuğun, iyi olacağını kim bilir.

Karındaki çocuğun han olacağını kim bilir.

Yukarıdaki atasözlerine baktığımızda, anne karnındaki çocuğun iyi mi yoksa kötü mü olacağı ya da ileride büyük bir devlet adamı mı olacağını kimsenin bilemeyeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla burada anne babaya düşen görev, onların ileride büyük insan olacağını düşünerek, onlara gereken önemi vermektir. Zira dünyayı yöneten, dünya çapında önemli buluşlar bulan kişiler de normal bir anne ve babanın çocuklarıdır. Belki burada açıkça söylenmese de, dikkat çekilmek istenen diğer bir durum da, günümüz tabiriyle, kürtaj olayına da sıcak bakılmadığıdır. Zira kürtajla daha dünyaya gelmedene bir canlının hayatı sonlandırılmaktadır. Belki o cenin ileride çok önemli bir şahsiyet de olabilirdi. İşte bu atasözünde, takdiri ilahiye güvenerek, hamile bir kadının doğum yapması tercih edilmekte ve önerilmektedir.

Çocuk sahibi olmanın en önemli yanlarından birisi de, anne ve babanın psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeleridir. Zira çocuk evin neşe kaynağıdır. Anne ve baba için, birlikte bir zaman geçirme aracıdır. İşte bu hususa dikkat çeken atasözü şöyledir:

İt menen oynoson ürösün, bala menen oynoson külösün.

İtle oynarsan ünersin, çocukla oynarsan gülersin.

Badalduu cerde saygak köp, balaluu üydö aygak köp.

Çalılık yerde öküz sineği çok, çocuklu evde gürültü çok.

Çocuk sahibi aileler bir taraftan onlarla oynayıp gülerken, diğer taraftan da gürültülü yönleri de vardır. Yukarıdaki atasözlerinde dikkat çeken diğer bir husus da verilen örneklerin, göçebe kültürüne uygun olmasıdır. Dikkat edilirse, atasözlerinde it, öküz sineği gibi hayvanların adı geçmektedir. Aslında bunun pedagojik bir boyutu da vardır. Zira verilen örneklerin kalıcılığının sağlanması için, insanların verilen o örneklerdeki nesnelere tanınmaları gerekir.

Yine çocukla ilgili olarak şu aşağıdaki atasözleri de çok dikkat çekicidir.

Ar kimdiki özünö ay körünöt közünö.

Herkesinki kendisine güzel gözükür.

Karga balasın appagım deyt, kirpi balasın cumşagım deyt.

Karga yavrusunu karbeyazım diye, kirpi yavrusunu yumşağım diye sever.

Yukarıdaki atasözlerine göre herkesin çocuğu kendisine güzel gözükmektedir. Gerçekten de Allah her canlının ebeveynine öyle bir sevgi vermiştir ki, yer yüzündeki tüm canlılar yavrularının hayatını devam ettirmek için olağanüstü bir gayret sarfetmektedirler. Bu durum insanlar için de geçerli olup, her anne ve baba çocukları için elinden geleni yapmaya çalışır. Buna ilave olarak Allah onların kalbine çocuklarına karşı öyle bir sevgi yerleştirmiştir ki, o sevgi ve şefkati dünyalara değişmezler. Bu da aslında Allah'ın bir ayetidir.

Bir sonraki atasözünde daha çarpıcı bir şekilde, annelerin yavrularına karşı besledikleri şefkati göstermesi açısından, simsiyah olan kargayı annesi karbeyazım diye severken; ok gibi dikenleri olan kirpiyi de annesi pamuğum diye sevmektedir. Bu da Allah'ın kendi "rahman" sıfatının, kullarında yansımasından başka bir şey değildir. Zaten öyle olmasa, bize göre, göze hor görülen, sevimsiz ve çirkin varlıkların yaşam şansı kalmazdı. Aslında tüm bunlar, annelerin yavrularına karşı olan sevginin evrensel bir boyutunu göstermektedir.

Buraya kadar kısaca çocuk sahibi olmanın ve çocuğun önemi hakkındaki atasözlerini ele aldık. Acaba Kırgız atasözlerinde çocuğun terbiyesiyle ilgili neler söylenmektedir? Biraz da bu konuya bakalım.

Bilindiği gibi, çocuk sahibi olmak kadar, belki de ondan da önemlisi iyi çocuk yetiştirmektir. Zira yetişen bir kişi ileride kendi ailesine, milletine, devletine hatta tüm dünyaya çok önemli hizmetler sunabileceği gibi, iyi yetişmediği ve yetiştirilmedi takdirde tam anlamıyla bir bela da olabilir. O yüzden de, çocuğun eğitimi ihmal edilemeyecek en mühim olaylardan birisidir. Çocuk terbiyesi sadece günümüz modern eğitimin bir sorunu olmayıp, Kur'an'da da pek çok peygamberin üzerinde durduğu en temel konulardan birisi olmuştur.²⁸ O yüzden de bizim kadim geleneğimizde, özellikle önemli makam ve mevkilerde görev yapacak kişilerin eğitimine çok daha ayrı bir önem gösterilmiştir. Aslında iyi çocuk yetiştirmek tüm eğitim sistemlerinin de temelini de oluşturur.

Acaba çocuk eğitimiyle ilgili olarak Kırgız atasözlerinde neler vardır, bir ona bakalım:

Adamdın caman cakşısı tuulgandan emes tarbiyadan.

İnsanın iyisi kötüsü, doğumdan değil terbiyeden.

Her şeyden önce Kırgız atasözüne göre, doğuştan kötü insan diye bir şey yoktur. Her doğan, İslam'ın da belirttiği gibi "fitrat" üzere doğar. Yani özü itibariyle saf, temiz, doğru ve iyi şeyleri almaya müsait bir varlık olarak doğar. Bu görüş, insanın doğumuyla ilgili karamsal görüşten ziyade iyimser bir görüşü yansıtmaktadır. Atasözüne göre, insanın iyi ya da kötü

²⁸ Örnek olarak bkz. Lokman 31/20; İbrahim 14/40.

olmasının doğumla daha doğrusu kalıtımla bir ilgisi olmayıp, tamamen günümüzde çevre şartları olarak adlandırılan, eğitim yoluyla olmaktadır. Daha önce de kısmen tartıştığımız gibi, insan şahsiyetinin üzerindeki etkisi açısından hem kalıtımın hem de çevrenin rolü vardır.

Çocuk terbiyesiyle ilgili diğer önemli bir konu da, bu terbiyenin kimler tarafından verileceğidir. Bu sorunun cevabını da aşağıdaki şu atasözünde görmekteyiz:

Atası cindinin biri cindi, enesi cindinin baarı cindi.

Babası delinin biri deli, annesi delinin hepsi deli.

Bu atasözünde babadan çok annenin kişiliğinin çocukların eğitiminde etkili olduğu belirtilmektedir. Bilindiği gibi, evde çocukla en çok ilgilenen kişi annedir. Özellikle ilk yıllarda, çocuğun gerek fiziki, gerekse psikolojik ihtiyaçlarını birinci derecede karşılayan annedir. Her ne kadar baba da çocuğun yetişmesinde ve eğitiminde etkili olsa da, anne kadar etkili olması mümkün değildir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi, çocuğun şahsiyeti altı yaşına kadar büyük oranda tamamlanmaktadır. Bu sürede büyük ölçüde anne yanında geçmektedir. O bakımdan anne, sadece çocuğun eğitimi açısından değil, aynı zamanda olumlu ya da olumsuz açıdan kişilik ve karakterinin gelişmesi açısından da birinci derecede sorumludur. Atasözüne göre de, babanın olumsuz kişilik özelliklerine sahip olması, sınırlı bir etkiye sahipken, annesinin karakter yapısının bozuk olması, ailedeki tüm bireyleri etkilemektedir. Bu açıdan da annenin hem kişilik yapısı, hem de eğitim seviyesi çocukların yetişmesi açısından son derece önemlidir. Zira anne, gece gündüz kapısı hiç kapanmayan bir eğitim kurumudur.

Caman ayal ketem dep korkutat.

Caman erkek ölüm dep korkutat.

Kötü kadın giderim diye korkutur.

Kötü erkek ölürüm diye korkutur.

Yukarıdaki atasözleri de, yine hem eşler arası güven açısından, hem de çocuk eğitimi açısından son derece önemli sözlerdir. Zira kötü erkek, evi idare edemeyip bazı sorunlarla karşılaştığında nasıl hanımını “ölürüm” diye korkutursa, aynı şekilde kötü bir kadın da evdeki bazı sıkıntılara göğüs geremediğinde, “evden giderim” diye eşini tehdit eder. Belki bu karşılıklı tehditlerin eşler arasındaki olumsuzluklarından ziyade evdeki çocuklar açısından doğuracağı olumsuzluklar daha da önemlidir. Zira çocukların ilk yıllarda en çok muhtaç oldukları ve kazanmaları gereken duygu, güven duygusudur.²⁹ Eğer çocuk, küçük yaşlarda bu güven duygusunu kazanamazsa, o ömür boyu bir güvensizlik içinde, kendine güveni olmayan bir şekilde yaşar. O halde çocuğa güven duygusunu kazandıracak olan kimdir, sorusuna

²⁹ Bkz. Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 78.

verilecek en doğru cevap çocuğun anne ve babasıdır. Artık şu bilinen bir gerçektir ki, sevgi ve güven, çocukta fiziki ihtiyaçların karşılanması hatta ondan da önemli olan bir gereksinimdir. İşte atasözüne göre, eğer anne iyi bir anne değilse, çocuklarına “giderim” diye; baba da “ölürüm” diye korkutmaktadır ki, her iki tutum da çocuk eğitimi açısından son derece olumsuz bir durumdur. Zira küçük yaşta bir çocuk için bu tarz bir yaklaşım, son derece olumsuz bir etki bırakır.

Maykan körböy, bala onolboyt.

Oyun oynamayan çocuk, çocuk olmaz.

Çocuk eğitimiyle ilgili son atasözümüz de, oyunla ilgilidir. Atasözünde de belirtildiği gibi, oyunla çocuk adeta özdeşleştirilmiştir ki, bu son derece önemli bir yaklaşımdır. Günümüzde modern psikoloji ve pedagoji de oyunun çocuklar açısından son derece önemli bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰ Zira çocuklar oyun sayesinde, akıl ve zekalarını geliştirebilmekte, oyun sayesinde birtakım yetenek ve kabiliyetlerini ortaya koyabilmekte ve oyun sayesinde sosyalleşebilmektedirler. Aslında yetişkinler için iş neyse, çocuklar için de oyun odur. Kısaca oyun çocukların fiziki, psikolojik ve sosyal gelişimleri açısından asla küçümsenmemesi gereken bir uğraş alanıdır. O yüzden de çocuk terbiyesinde, mutlaka çocukların yaşına ve cinsiyetine uygun bir şekilde oyun alanlarının ve imkanlarının sunulması gerekir.

2.6. Anne-Babaya Saygı

Bu makalede ele alacağımız son konu, anne-babaya saygı olacaktır. Bilindiği gibi bizim dünyaya gelmemize vesile olan ve bizi bin bir güçlüklerle besleyip büyüten anne ve babalarımızdır. Dolayısıyla onlara saygı, hem insani aynı zamanda da İslami bir görev ve sorumluluktur. Kur'an'da anne ve babaya saygıyla ilgili onlarca ayet vardır.³¹ Hatta İslami anlayışa göre, bir kişinin anne ve babası kafir de olsa, onlara bakmakla yükümlüdür.³²

Acaba konu Kırgız atasözlerinde nasıl işlenmiştir, şimdi ona bakalım:

Atan karısa kul kılba, enen karısa kün kılba.

Baban ihtiyarlarsa kul etme, annen ihtiyarlarsa köle etme.

Yukarıdaki atasözünde, evlatların her zaman hayatlarının sonuna kadar, anne ve babalarına iyilik etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Burada “kul” ve “köle” kavramları geçmektedir ki, kul daha çok Allah'la alakalı bir kavramdır. Bilindiği gibi insan yalnızca Allah'a kulluk eder, ondan başka hiç kimseye kulluk etmez. Zira kulluk, boyun eğmek,

³⁰ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 27. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul 2004, s. 72.

³¹ Örnek olarak bkz. Lokman 31/14-15; Ankebut 29/8; İsrâ 17/23-24.

³² Bkz. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “Nafaka” maddesi, 3. Baskı, ed. İsmail Karagöz, DİB Yayınları, Ankara 2007.

tamamen kendini ona teslim etmek demektir ki, bu da yalnızca Allah'a karşı yapılır. O yüzden de, burada babanın hiç kimseye kul yapılmaması istenmektedir. Özellikle de onların güçten ve kuvvetten kesilip de, yardıma muhtaç oldukları dönemde, kesinlikle onlara yardım edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Atasözünde anne için geçen kavram ise, kölelik. Kölelik te insan onuruyla bağdaşmayan bir kavramdır. Zira kölelikte de insan hürriyeti ve özgürlüğü olmadığı gibi, yaşam şekli ve standardı da tamamen köle sahibine aittir. O yüzden atasözü, evlatlardan nasıl ki, babalarını hiç kimseye kul etmemelerini istiyorsa, annelerinin de bir başkasına köle olmasını istememektedir. Kısacası atasözümüz, evlatların her zaman anne ve babasına bakmaları ve iyilik yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Acaba bir evlat, anne ve babasına iyilik etmezse ne olur? Elbette meselenin manevi bir boyutu olmakla beraber, böyle bir durumda, aynı şeyler onların da başına gelecektir.

Atana emne kılsan, balandan oşonu körösün.

Babana ne edersen çocuğundan onu görürsün.

Yukarıdaki atasözüne göre, herkes ettiğinin karşılığını görür. Her ne kadar burada “baba” geçse bile, elbette bu duruma anne de dahildir. Yani kişi, anne ve babasına ne yaparsa, bu dünyadayken onu görür. O yüzden de kişi, imkanları ölçüsünde anne ve babasına bakmalıdır. Zira herkes ömrü olduğu takdirde birgün yaşlanacak, o da kendi çocuklarına muhtaç duruma gelecektir. Hayat döngüsü böyle devam etmektedir. Hiç kimse, kendi gücüne ve kuvvetine güvenmemelidir. Yaşlılıkla birlikte, güç ve kuvvet de zamanla azalmakta ve zor durumlara düşülebilmektedir. Bu durum Kur'an'da “erzeli ömür” yani ömrün en kötü dönemi olarak yer almaktadır.³³

Atanın kargışı balaga ok.

Babanın bedduası çocuğuna oktur.

Kırgız atasözlerinde yine anne ve babayla ilgili diğer önemli bir konu da, babanın çocuğuna yaptığı bedduadır. Bilindiği gibi, anne ve babanın duası kadar, bedduası da son derece etkilidir. Özellikle babanın bedduasının çocuğa geçeceğine inanılır. Nedeni de anne duygusal olduğu için, sık sık dua da beddua da edebilir, ancak baba, anneye göre daha sabırlıdır, daha metanetlidir. Ancak bir kere de kızıp beddua ederse, o beddua kabul olur. O yüzden babanın çocuklarına karşı yaptığı dua ve bedduanın kabul edileceğine dair hadisler vardır.³⁴ İşte atasözünde de, babanın çocuğuna yaptığı bedduanın çocuğuna ok gibi isabet edeceği belirtilir. Tabi burada babanın çocuğuna beddua etmemesi istenirken, diğer taraftan da çocuğun da babasını kendisine beddua ettirecek tutum ve davranışlardan kaçınması gerekir.

³³ Bkz. Nahl 16/70; Hac 22/5.

³⁴ Bkz. Tirmizi, Bir, 7; İbn Mace, Dua, 11; Camiü's- Sağir, 3/994.

Agayındın kadırın calaluu bolson bilersin.

Ata-enenin kadırın balaluu bolson bilersin.

Akrabanın kıymetini iftiraya uğradığında bilirsin

Ana babanın değerini çocuğun olduğunda bilirsin.

Yukarıdaki atasözü yine anne ve babayı sevmeye, onlara değer verme ve ihtiyaçları durumunda onlara yardım etmeye yönelik olmak üzere, anne ve babanın değerinin ancak kişinin kendi çocuğu olduğunda anlayabileceği dile getirilmektedir. Gerçekten de, insanlar kendilerine yapılan iyilikleri ve fedakarlıkları unutabilmektedir. Bu bağlamda çocuk yetiştirme de sanki çok kolaymış gibi gelmektedir. Ancak kişinin kendi çocuğu olduğunda, bir çocuk büyütmenin ne kadar zor ve meşakkatli bir iş olduğu anlaşılmaktadır. İşte o zaman, kişi empati yaparak, anne ve babasının kıymetini daha çok anlamaktadır.

Yine atasözünde dikkat çeken diğer bir husus da, insanların zor durumda kaldıklarında, akrabalarının kendileri açısından ne kadar önemli olduğunu anlamalarıdır. Zaten akrabalığın amacı da budur. Dolayısıyla insanlar, ister akraba olsun, isterse kendi anne ve babaları olsun, her zaman onların kıymetini bilerek, onlarla iyi geçinmeye ve onlara yardımcı olmaya çalışmalıdır. Zira bir gün kendisi de yardıma muhtaç bir duruma gelebilir.

Sonuç

Atasözleri, tarih içinden süzülüp gelen tecrübelerin ürünü olarak oldukça değerli kaynaklardır. Dolayısıyla onlardan her açıdan olduğu gibi, aile hayatı ve eğitimi konusunda da faydalanmak gerekir. Bu amaçla, aile hakkında söylenmiş Kırgız atasözlerinden derlediğimiz makalemizde, evliliğin önemi, eş seçiminde dikkat edilecek hususlar, evlilik hayatının devamı ve mutlu olmanın sırları, insan karakterinin oluşumunda çevre ve kalıtımın yeri, çocuk sahibi olmak ve çocuk terbiyesi ile anne-babaya saygı konuları ele alınıp, başta İslami kaynaklar olmak üzere psikoloji, pedagoji ve sosyoloji gibi bilim dallarından istifade edilerek incelenmiştir.

Kırgız atasözlerinde evlilik tavsiye edilmekte ancak, bu karar verilirken tarafların göz önünde bulundurması gereken hususların olduğu da hatırlatılmaktadır. Örneğin, eşler arasındaki denliğin gözetilmesi, yuva kurabilecek nitelikte bir eş tercih edilmesi, evlenme zamanının geciktirilmemesi, ancak çok da acele kararlarla hatalı tercihlerde bulunulmaması, beklentilerin çok yüksek tutulmaması ve nihayetinde tevekkül tavsiye edilmektedir. Eş seçiminde dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da, soyaçekim gerçeğinin göz ardı edilmemesidir. Evlilik bağının kurulması kadar, kurulan yuvanın huzuru ve devamlılığı da oldukça önemlidir. Bu bağlamda da, özellikle de kadının iyi olması, edepli olması, girişken olması, tatlı dilli ve güler yüzlü olması, kayın peder ve kayın valideye iyi davranması ve kavgadan uzak durması önerilmektedir. Kalıtım

ve çevre açısından ise, kalıtım özelliklerine daha ağırlık verildiği, evlenecek kişilerin sadece alacakları kıza ya da erkeğe değil, onların anne ve babalarına bakmaları tavsiye edilerek, bu konuda daha belirgin kişinin de kadın olduğu görülmektedir.

Çocuk eğitimiyle ilgili atasözlerini incelediğimizde de, her şeyden önce atasözlerinde iyimser bir görüşün hakim olduğu, hekesin yavrusunun kendisine dünyanın en güzel varlığı gibi geldiği, insanın iyi ya da kötü olmasında doğuştan ziyade verilen terbiyenin daha etkili olduğu ve bu konuda da yine annenin rolünün çok daha baskın olduğu belirtilmektedir.

Anne ve babaya saygı konusunda da oldukça etkili atasözleri mevcuttur. Bu konudaki atasözleri de insanlar anne ve babalarına nasıl davranırlarsa, çocuklarının da kendilerine aynen öyle davranacakları, dolayısıyla anne ve babalara gereken önemin verilmesi vurgulanmakta ve babanın bedduasından kesinlikle kaçınılması tavsiye edilmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, diğer konularda olduğu gibi, aile konusunda söylenmiş atasözleri de eğitimsel açıdan oldukça faydalı ipuçları içermekte, daha yaygın bir şekilde ve bilinçli olarak eğitimsel faaliyetlerde kullanılmayı hak etmektedir. İnsanlar kurdukları ya da kuracakları yuvaya ilişkin varolan bu tecrübelerden faydalanmalı, binlerce yıllık tecrübenin ürünü olan atasözlerini dikkate alarak, aynı hatalara düşmemelidirler.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım (2013). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Ay, Mehmet Emin (2005). "Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-2*, 2. Baskı, (361-374), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ayar, Kenan (2007). "Hz. Muhammed'in Çocuklarıyla İlişkileri," *Din Bilimleri Dergisi*, 7, 81-124.
- Balswick, Jack and Judith Balswick (1995). "The Future of Religious Education of the Family," *Handbook of Family Religious Education*, ed. Blake J. Neffand Donald Ratcliff, (257-276) Alabama: REP.
- Canatan, Kadir, Ergun Yıldırım (2009). *Aile Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Çağlar, Doğan (1981). *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, 2. Baskı, Ankara: A.Ü.E.F. Yay.
- Dündar, Özge Z. (2012). "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri," *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*, ed. Nurşen Adak, (39-64) Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Gazali, İmam (2014). *İslam'da Evlilik ve Aile Hayatı*, 2. Baskı, Der. M. Ali Kayabağlar, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Güngör Ahmet, Güngör Asel Cailova (1998). *Türkçe Açıklamalı Kırgız Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınları
- Karagöz, İsmail (2007). *Dini Kavramlar Sözlüğü*, "Nafaka" maddesi, 3. Baskı, Ankara: DİB Yayınları.
- Köknel, Özcan (2007). *Çatışan Değerlerimiz*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kurtkan, Amiran (1982). *Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Lee, James Michael (1997). "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action," *The Religious Education We Need*, ed. James Michael Lee, (112-155), Mishawaka, Ind, Religious Education Press.
- Mevdudi, Abu'l-Ala (2011). *İslam'da Aile Hukuku*, İstanbul: Kitap Dünyası.
- Молдобаева. Т (1983). *Сөз берметтери. Макал-лакантар*, Фрунзе: "Кыргызстан" басмасы.
- Murdock, G. Peter (1949). *Social Structure*, New York.
- Özgülven, İbrahim Ethem (2009). *Evlilik ve Aile Terapisi*, 2. Baskı, Ankara: PDR.
- Saygılı, Sefa (2010). "Evlilik ve Aile Terapisi", *Aile ve Eğitim*, (217- 225), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Садыгулова. А (2010). *Макал-лакантар*. Бишкек: "Кут-Бер" ЖЧК сында басылды.
- Tarhan, Nevzat (2010). *Evlilik Psikolojisi*, 8. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türk Ansiklopedisi* (1968). İstanbul: MEB Basımevi.
- Yavuzer, Haluk (2010). *Çocuk Psikolojisi*, 32. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yörüköglü, Atalay (2004). *Çocuk Ruh Sağlığı*, 27. Basım, İstanbul: Özgür Yayınları.